

Maria Żukowska

ORCID: 0000-0002-3369-2539

maria.zukowska2021@gmail.com

Uniwersytet w Białymstoku, Szkoła Doktorska

Rola Rosji jako wiodącego kraju ZSRR podczas II wojny światowej w świetle podręczników radzieckich. Część II

The Role of Russia as the Leading Country of the USSR During World War II in the Light of Soviet Textbooks. Part II

DOI: 10.34739/doc.2025.22.03

Streszczenie: Analiza radzieckich podręczników do historii z okresu powojennego do czasów pierestrojki Gorbaczowa stanowi kluczowy obszar badawczy dotyczący wpływu treści edukacyjnych na kształtowanie świadomości historycznej. W tych wydaniach Wielka Wojna Ojczyźniana jest prezentowana jako monumentalne wydarzenie w historii ludzkości jako walka sprawiedliwa i wyzwolenicza. Zwraca się uwagę na podkreślanie przewagi oraz zalet ustroju socjalistycznego, a także na wzrost międzynarodowej pozycji Związku Radzieckiego. Jednakże, mimo patriotycznego ducha kształtowanego wśród uczniów, analiza wykazuje, że „szkolna” historia wojny była pełna przemilczeń, eufemizmów i ograniczeń. Elementy te były celowo stosowane w celu promowania wyższości systemu radzieckiego. Taka selektywna prezentacja mogła kształtować jednostronne przekonania i zniekształcać obraz historii, co miało wpływ na świadomość historyczną społeczeństwa radzieckiego.

Słowa kluczowe: Rosja, Związek Radziecki, II wojna światowa, Wielka Wojna Ojczyźniana, podręczniki radzieckie, patriotyzm, system radziecki, edukacja historyczna

Abstract: The analysis of Soviet history textbooks from the post-war period to the times of Gorbachev's perestroika constitutes a key research area concerning the impact of educational content on shaping historical consciousness. In these textbooks, the Great Patriotic War is presented as a monumental event in human history, highlighting its nature as a just and liberating struggle. Emphasis is placed on the superiority and advantages of the socialist system, as well as the rise in the international standing of the Soviet Union. However, despite the patriotic spirit fostered among students, the analysis reveals that the „school” history of the war was filled with omissions, euphemisms, and restrictions. These elements were intentionally introduced to promote the superiority of the Soviet system. Such a selective presentation could shape one-sided beliefs and distort the image of history, impacting the historical consciousness of Soviet society.

Keywords: Russia, Soviet Union, World War II, Great Patriotic War, Soviet textbooks, patriotism, Soviet system, history education

Identyfikacja kluczowych momentów, wydarzeń oraz postaci historycznych, które były podkreślane lub pomijane w poszczególnych okresach

Materiały dotyczące II wojny światowej zajmowały znaczące miejsce w programach nauczania oraz w podręcznikach szkolnych w Związku Radzieckim. Spośród wydarzeń historycznych z lat 1941-1945 szczególnie istotne było upamiętnienie heroicznych dokonań radzieckiego narodu w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Materiał edukacyjny dotyczący tego okresu zajmował znaczną część tekstu podręczników do historii kraju w XX wieku. To podkreślało znaczenie i wyjątkowy wpływ wydarzeń Wielkiej Wojny Ojczyźnianej na dalszy rozwój procesu historycznego. W podręcznikach radzieckich poświęconych współczesnej historii międzynarodowej obszar II wojny światowej stanowił jedynie niewielki fragment ogólnego materiału edukacyjnego związanego z historią innych państw w XX wieku.

Wielka Wojna Ojczyźniana w radzieckich podręcznikach była przedstawiana jako monumentalne wydarzenie w dziejach ludzkości. To wojna całego narodu, dotykająca każdą rodzinę, sprawiedliwa i wyzwolenicza, w walce przeciwko faszyzmowi o wyzwolenie zniszczonej przez niemiecki faszyzm Europy. Podkreślano ratowanie przez Związek Radziecki światowej cywilizacji. Zwycięstwo pokazało przewagę i zdolność do rozwoju socjalistycznego ustroju: „Przed całym światem otworzyły się zalety socjalizmu, jego ogromne możliwości gospodarcze, społeczno-polityczne i duchowe”¹.

W podręcznikach podkreślano, że w wyniku zwycięstwa znacznie wzrosła międzynarodowa pozycja ZSRR, pojawiły się korzystne warunki do walki pracujących ludzi o społeczne i narodowe wyzwolenie, o pokój, demokrację i socjalizm, zwiększył się wpływ partii komunistycznych oraz robotniczych. Dużo uwagi poświęcono powstaniu światowego systemu państw socjalistycznych. Tak więc przedstawienie historii wojny w radzieckich podręcznikach jest przeniknięte ideą starcia nie tylko krajów, ale i systemów politycznych. Analizując radzieckie podręczniki dotyczące Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, zauważa się stały styl prezentacji treści, niezmiennosc opisywanych wydarzeń wojennych oraz spójną periodyzację – elementy te są identyczne we wszystkich wydaniach. Charakteryzują się one jasnym przekazem informacji oraz brakiem sprzeczności.

¹ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 11-е изд., Москва 1952, s. 404-405.

Nakłady i liczba kolejnych wydań podręczników są istotne dla określenia ich roli jako źródeł masowych informacji. Przykładowo, książka szkolna A.W. Szestakowa, wydawana między 1937 a 1955 rokiem, została opublikowana łącznie 25 razy w języku rosyjskim, osiągając całkowity nakład prawie 7 milionów egzemplarzy². Dla porównania, w 1963 roku nakład podręczników dla klasy 10 wyniósł 1,2 miliona egzemplarzy³, a w 1977 roku – 2,85 miliona⁴. Jeden z pierwszych podręczników do historii ojczyzny po okresie przebudowy, pod redakcją W.P. Ostrowskiego, miał nakład 3 milionów 18 tysięcy⁵. Warto podkreślić, że kolejność przedstawiania wydarzeń wojennych – bitew i starć – oraz periodyzacja wojny pozostały praktycznie niezmienione nawet w większości współczesnych podręczników.

Przy opisywaniu pierwszego etapu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, obowiązkowymi tematami były agresja Niemiec na Związek Radziecki, przekształcenie gospodarki narodowej na tryb wojenny oraz bitwa o Moskwę. Drugi etap wiąże się z kluczowym przełomem w toku wojny i obejmuje takie wydarzenia jak bitwa stalingradzka, bitwa na łuku Kurskim, natarcie Armii Czerwonej na zachód oraz bitwa o Dniepr. Trzeci etap ukazywał wyzwolenie terytoriów ZSRR, krajów europejskich i upadek Berlina. Obowiązkowymi tematami w radzieckich podręcznikach była polityka zagraniczna ZSRR w tym okresie, konferencje przywódców państw antyhitlerowskiej koalicji, działalność partyzancka, heroiczna praca ludności na tyłach frontu („Wszystko dla frontu, wszystko dla Zwycięstwa!”).

Od końca lat 50. nazwisko Józefa Stalina rzadko pojawiało się w podręcznikach. Zasadniczo ukazywano je tylko w kontekście utworzenia Państwowego Komitetu Obrony oraz przemówienia radiowego z 3 lipca 1941 roku, a także jako jednego z uczestników konferencji międzynarodowych obok Churchilla i Roosevelta. Po śmierci Stalina i XX Zjeździe KPZR zniknęły z tekstu podręczników informacje o tzw. dziesięciu uderzeniach Stalina, zastąpione przez wzmianki o kulcie jednostki. W podręczniku z 1963 roku winą za nieudane rozpoczęcie

² Е.Д. Гордина, *История как инструмент патриотического воспитания в СССР накануне и в начале Великой Отечественной войны*, „Преподавание истории в школе” 2010, nr 3, s. 9-13.

³ К.В. Базилович, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 22-е изд, Москва 1963, s. 336.

⁴ В.М. Балев, И.Б. Берхин, М.П. Ким, П.И. Потемкин, *История СССР (1938-1976 гг.)*. Учебник для 10 класса, 6-е изд., Москва 1977, s. 256.

⁵ В.П. Островский, В.И. Старцев, Б.А. Старков, Г.М. Смирнов, *История Отечества. Учебник для 11 класса средней школы*, Москва 1992, s. 287.

wojny obarczono Stalina, a także kierownictwo Ludowego Komisariatu Obrony i Sztabu Generalnego – S.K. Timoszenkę i G.K. Żukowa⁶.

Interesującym aspektem materiału dotyczącego historii wojny jest całkowite pominięcie strat wśród wojskowych i ludności cywilnej, a także brak informacji o szkodach materialnych. Statystyki strat były podawane jedynie dla Niemiec i ich sojuszników. Radzieckim uczniom przedstawiano informacje o udziale Armii Czerwonej w wyzwoleniu krajów europejskich⁷ oraz Japonii⁸. Podręczniki z lat 50. nie zawierały informacji o najbardziej tragicznych wydarzeniach wojny. Na przykład, w książce z 1952 roku nie wspominało o fakcie, że na początku wojny wróg zajął kilkadziesiąt miast, a informacje na ten temat mogły być pozyskane jedynie z rozdziałów dotyczących kontrofensywy Armii Czerwonej i wyzwolenia okupowanych obszarów ZSRR, aż do opisu wydarzeń wojennych z 1943 roku⁹. Tamże, w temacie *Porażka japońskich imperialistów* nie było informacji na temat amerykańskich bombardowań atomowych Hiroszimy i Nagasaki¹⁰.

W okresie zimnej wojny radzieckie podręczniki historyczne poświęcały niewiele uwagi międzynarodowym aspektom II wojny światowej. Ta kwestia była podsumowywana jedynie poprzez wzmianki o konferencjach przywódców państw antyhitlerowskiej koalicji i wskazywano na to, że główną przyczyną wojny było starcie imperialistycznych mocarstw o dominację globalną. Relacje ZSRR z aliantami były opisywane jako złożone i pełne sprzeczności. Wielka Brytania i Stany Zjednoczone były prezentowane jako państwa kapitalistyczne i geopolityczni przeciwnicy ZSRR. Zaznaczano, że przywódcy tych krajów działali wyłącznie w swoich interesach: przez trzy lata opóźniali otwarcie drugiego frontu i przystąpili do działań wojennych dopiero wtedy, gdy stało się jasne, że ZSRR może pokonać Niemcy bez ich pomocy. Trzeba uznać, że radziecka historiografia w okresie od lat 60. do początku lat 80. XX wieku cechowała się poszerzaniem zakresu wykorzystywanych źródeł przy zachowaniu dotychczasowych metodologicznych podejść. Zauważalne było pojawienie się kompleksowych prac dotyczących historii dyplomacji

⁶ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР...*

⁷ А.М. Пенкратова, *История СССР (1894-1951). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1952, s. 385-387.

⁸ Ibidem, s. 399-401.

⁹ Ibidem, s. 284, 376.

¹⁰ Ibidem, s. 400.

wojennej, strategii państw sojuszniczych w okresie konfliktu zbrojnego, kwestii otwarcia drugiego frontu oraz innych istotnych zagadnień¹¹.

Na początkowych latach lat 60. XX wieku w społeczeństwie radzieckim zauważono wyraźne nasilenie nastrojów zmęczenia i rozczarowania, które wywołane były niestabilnością polityczną panującą w tym okresie. Wyraźnie zaznaczała się tendencja ku poszukiwaniu stabilności oraz uporządkowania w ramach sytuacji społecznej. Przejawiające się nastroje wytworzyły kontekst społeczno-psychologiczny, sprzyjający wzrostowi wpływu konserwatywnego skrzydła w radzieckim kierownictwie. W tym samym okresie historycy opracowali dzieło zatytułowane *Historia Wielkiej Wojny Ojczyźnianej ZSRR 1941-1945*, które stało się oficjalną narracją wojenną na długie dziesięciolecie¹². Równocześnie wydarzenia wojenne stanowiły istotne narzędzie w sferze społeczno-politycznej, pełniąc rolę punktu odniesienia dla państwowej ideologii. Podejmowano jednocześnie liczne działania dla upowszechnienia gloryfikowanej wersji historii wojny i utrzymania jej w publicznej świadomości historycznej.

Podręczniki z okresu radzieckiego przekonywały uczniów, że sojusznicy dążyli do zdobycia strategicznych obszarów i regionów ekonomicznych, a „walka przeciwko hitlerowskim najeźdźcom stopniowo ewoluowała w kierunku walki ludności pracującej przeciwko

¹¹ Л.В. Поздеева, *Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1941-1945*, Москва 1969; И.Н. Ундасынов, *Из истории второго фронта (декабрь 1941 г.-июль 1942 г.)*, Москва 1964; В.А. Секистов, Г.И. Короткое, *Устами американцев*, Москва 1978; И.Н. Земсков, *Дипломатическая история второго фронта в Европе*, Москва 1982; А.Ю. Борисов, *СССР и США. Союзники в годы войны 1941-1945*, Москва 1983; Ю. А. Кузнец, *Вступление США во Вторую мировую войну*, Москва 1962.

¹² *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг.*, ред. П.Н. Поспелов, В.А. Андреев, А.И. Антонов, И.Х. Баграмян, П.А. Белов, Е.А. Болтин, М.Г. Брагин, Ф.И. Голиков, А.А. Гречко, И.Д. Елисеев, А.С. Желтов, П.А. Жилин, Е.М. Жуков, Н.А. Журавлев, И.Н. Земсков, Л.Ф. Ильичев, Д.М. Кукин, В.В. Курасов, А.П. Кучкин, И.И. Минц, В.П. Московский, Г.Д. Обичкин, З.С. Осипов, Б.Н. Полевой, С.И. Руденко, А.Л.Сидоров, В.Д. Соколовский, Б.С. Тельпуховский, А.А. Тимофеевский, В.М. Хвостов, Н.И. Шатагин, *Подготовка и развязывание войны империалистическими державами*, т. 1, Москва 1960; *Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. - ноябрь 1942 г.)*, т. 2, Москва 1961; *Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г.- декабрь 1943 г.)*, т. 3, Москва 1961; *Изгнание врага из пределов Советского Союза и начало освобождения народов Европы от фашистского ига (1944 год)*, т. 4, Москва 1962; *Победоносное окончание войны с фашистской Германией. Поражение империалистической Японии (1945 г.)*, т. 5, Москва 1963; *Итоги Великой Отечественной войны*, т. 6, Москва 1965.

przedstawicielom wielkiej burżuazji i ziemiaństwa, transformując się w ruchy ludowo-demokratyczne oraz socjalistyczne rewolucje”¹³. Pakt Ribbentrop-Mołotow interpretowany był w tamtym czasie w kontekście konfliktu między „siłami reakcji” a „siłami postępu społecznego”. Według oficjalnej narracji przedstawionej w podręcznikach historycznych układ ten został uznany za działanie wymuszone, pomijając przy tym informacje dotyczące tajnych protokołów. Co więcej, wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Polski było prezentowane jako akt udzielania pomocy narodom sojuszniczym. Po dokonaniu oceny, że Anglia i Francja unikają podpisania równoprawnego trójstronnego porozumienia o współpracy oraz wykazują skłonność do wykorzystania faszystujących Niemiec przeciwko ZSRR, rząd radziecki zdecydował się na zawarcie paktu o nieagresji z Niemcami, który został zaproponowany przez stronę niemiecką. Podczas negocjacji rząd radziecki kierował się wskazówkami W.I. Lenina dotyczącymi konieczności wykorzystania istniejących sporów między imperialistycznymi państwami w celu zapobieżenia ich wspólnym działaniom i soюзom przeciwko ZSRR. „Pakt o nieagresji, obowiązujący na okres 10 lat, został podpisany 23 sierpnia 1939 roku. Zgodnie z jego postanowieniami, obie strony zobowiązały się do powstrzymania się od wszelkich form przemocy, agresji oraz ataku względem siebie, zarówno indywidualnie, jak i we współpracy z innymi państwami. Poprzez nawiązanie tego porozumienia z Niemcami Związek Radziecki uniknął zaangażowania w wojnę na dwóch frontach w niezwykle niekorzystnych warunkach międzynarodowych, jednocześnie zyskując czas na umocnienie obronności kraju”¹⁴.

Autorzy podręczników z lat 80. zaznaczali, że podpisanie paktu o nieagresji z Niemcami pozwoliło uniknąć wojny na dwóch frontach, dało czas na wzmocnienie obrony kraju oraz zapobiegło utworzeniu jednolitego antyradzieckiego bloku imperialistycznych państw. Informacja o istnieniu tajnych protokołów do tego paktu nie była przekazywana uczniom. Trudnym tematem dla wszystkich autorów podręczników były przyczyny porażek Armii Czerwonej na samym początku wojny, w 1941 roku. Wiele z nich tłumaczyło odwrót wojska na początku wojny nieoczekiwanym atakiem i militarną potęgą Niemiec. „Armia niemiecka była najlepiej przygotowana,

¹³ *Новейшая история (1939-1981). Учебник для 10 класса школы*, red. В.К. Фураева, Москва 1982, s. 34.

¹⁴ *Ibidem*, s. 15.

uzbrojoną i doświadczoną ze wszystkich armii krajów kapitalistycznych¹⁵. Jednak w późniejszym podręczniku autorstwa I.B. Berchina, wydanym z innymi współautorami w okresie „odwilży”, całą winę za ówczesną sytuację zrzucano na Naczelne Dowództwo (J. Stalina, S. Timoszenkę i G. Żukowa), które nie podjęło odpowiednich działań w celu wzmocnienia gotowości bojowej armii, choć było jasne, że „pomimo istnienia paktu o nieagresji, faszystowskie Niemcy w końcu rozpoczną wojnę przeciwko ZSRR”¹⁶. W latach 80., w okresie stagnacji, w podręcznikach nie wspomniano już o odpowiedzialności kierownictwa kraju – wszystkie niepowodzenia tłumaczono jedynie nagłym atakiem.

W podręcznikach nie poruszano także problemu kolaboracji. W książce autorstwa W.D. Esakowa i współautorów cytowano rozmowę M.I. Kalinina z agitatorami frontowymi z 4 sierpnia 1943 roku, gdzie wspomniano jedynie o „kilku znikomych wyjątkach”, gdy radzieccy obywatele zgodzili się pracować dla Niemców. Podręczniki były prześlknięte duchem przyjaźni i „jedności narodów ZSRR” jako ważnego czynnika zwycięstwa. Jaskrawym przykładem była historia o tym, że turkmeńskie kobiety dobrowolnie i bezinteresownie przekazały na cele frontu 7392 kilogramów złotych i srebrnych ozdób¹⁷.

Charakterystyczną cechą występującą w podręcznikach była skłonność do nadawania historii symbolicznego i mitologicznego wymiaru. Symbole historyczne wyraźnie kontrastują z aktualnymi danymi historiograficznymi. Jednym z najbardziej wyrazistych przykładów był czyn Aleksieja Matrosowa. Choć nie był pierwszym, kto się poświęcił, zasłaniając ciałem wrogi karabin maszynowy, to jego działanie zostało szczególnie wyeksponowane. Rzeczywista data tego bohaterskiego aktu – 27 lutego 1943 roku – w szkolnych podręcznikach została zastąpiona inną, niezgodną z faktycznymi wydarzeniami, lecz związaną z 25. rocznicą powstania Armii Czerwonej¹⁸. Pierwsze upamiętnienie tej daty miało miejsce w rozkazie Stalina nr 269 z 8 września 1943 roku¹⁹, który został następnie zawarty we

¹⁵ И.Б. Берхин, М.П. Ким, П.И. Потёмкин, *История СССР (1938-1978). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1980, s. 96-97.

¹⁶ Ibidem, s. 31.

¹⁷ В.Д. Есаков, Ю.С. Кукушкин, А.П. Ненароков, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, ред. Ю.С. Кукушкина, 3-е издание, Москва 1986, s. 86.

¹⁸ Т.С. Голубева, А.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории СССР. Учебная книга для 4 класса*, ред. Н.П. Кузина, 11-е издание, Москва 1981, s. 187-188.

¹⁹ *Приказ наркома обороны СССР № 269 о присвоении 254 гвардейскому стрелковому полку имени Александра Матросова и зачислении его навечно*

wszystkich radzieckich podręcznikach. Symbolizacja czynu Matrosowa stanowiła element budowania modelu „bohatera wzorcowego”, który miał charakter nie tylko militarny, lecz przede wszystkim pedagogiczno-ideologiczny.

W podręczniku dla czwartoklasistów autorstwa T.S. Golubiejew i L.S. Gellersztejna, wielokrotnie pojawiają się nazwiska bohaterów: Nikołaj Gastello, Wiktor Talalichin, Aleksiej Maresiew, Fiodor Polietajew, bohaterów zgrupowania „Panfilowcy”, obrońców Sewastopola i Stalingradu, partyzantów, komsomolców, pionierów. Opowiada się o bohaterstwie generała Dmitrija Karbyszewa, młodogwardzistów, obronie Domu Pawłowa²⁰. Francuski badacz M. Ferro, w książce *Jak historię opowiadają dzieciom w różnych krajach świata*, częściowo ma rację, wskazując na marksistowską specyfikę nauczania historii w ZSRR. Twierdzi, że w radzieckiej historiografii „podważana jest i umniejszana rola jednostki”²¹. Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej nie można było jednak w czasach radzieckich badać bez uwzględnienia czynnika indywidualnego – biografii bohaterów. Paradoksalnie, po odrzuceniu marksistowskiej ideologii, z wielu podręczników praktycznie zniknęły informacje o realnych ludzkich losach, co sprawiło, że stały się one suche i mało interesujące. Obecnie nie wywierają one żadnego emocjonalnego wpływu na uczniów.

W radzieckich podręcznikach duże znaczenie przywiązywano do emocjonalnego oddziaływania tekstu: aktywnie wykorzystywano dzieła literatury pięknej z lat wojennych oraz historyczne dokumenty (*Z wyroku Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, Z książki marszałka G.K. Żukowa „Wspomnienia i refleksje” i in.*)²². Nie niosły one dodatkowych informacji, lecz kreowały określony nastrój emocjonalny. Przy analizie tych podręczników łatwo dostrzec ewolucję mitologii dotyczącej Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Spośród licznych wątków i sprzeczności tej wojny na każdym etapie przekształceń społeczeństwa radzieckiego/rosyjskiego, wybierane są i podkreślane te aspekty, które nie są charakterystyczne dla rzeczywistej Wielkiej Wojny, lecz bardziej odpowiadają perspektywie,

в списки 254 гвардейского стрелкового полка. 8 сентября 1943 г., <https://docs.historyrussia.org/nodes/300699> (data dostępu: 1.03.2024).

²⁰ Т.С. Голубева, Л.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории...*, s. 255.

²¹ М. Ферро, *Как рассказывают историю детям в разных странах мира*, Москва 1992, s. 158.

²² Г.К. Жуков, *Воспоминания и размышления*, Москва 1969.

jaką chcieliby zobaczyć autorzy podręczników, uwzględniając aktualne zmiany polityczne. Ogólnie rzecz biorąc, radzieccy uczniowie, z jednej strony, byli wychowywani w duchu patriotyzmu i zainteresowania historią Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, ale z drugiej, „szkolna” historia walk była pełna przemilczeń, eufemizmów i ograniczeń, które były wprowadzane w jednym celu – przekonanie o wyższości systemu radzieckiego.

Polityczne i ideologiczne przemiany a treści podręczników

Analiza wpływu zmian politycznych w ZSRR na treści podręczników oraz sposób interpretacji historii stanowi kluczowy obszar badawczy. Polityczne przemiany w Związku Radzieckim, takie jak okres destalinizacji, ewolucja polityki oraz zmiany ideologiczne, wywarły istotny wpływ na zawartość książek historycznych. Przekształcenia w kraju często znajdowały odzwierciedlenie w treściach prezentowanych w podręcznikach. W zależności od kontekstu politycznego pewne wydarzenia były podkreślane, inne celowo pomijane, a sposób interpretacji historii był dostosowywany do aktualnej linii politycznej. Badania nad nauczaniem historii wskazują na jego instrumentalne zastosowanie – wprowadzenie ideologii komunistycznej do umysłów uczniów. Ideologiczne wytyczne stały się decydującym czynnikiem umacniającym treść kształcenia historycznego kosztem autentyczności historiograficznej i naukowej obiektywności. Wnioski badawcze skłaniają do opinii o zbytnej ideologizacji nauczania historii w szkołach w okresie radzieckim.

Wnioski płynące z wydarzeń Wielkiej Wojny Ojczyźnianej oraz całego okresu II wojny światowej stanowią niepodważalne dowody na znaczącą rolę aktywności społecznej w toku historycznym. To właśnie dzięki determinacji i wysiłkom różnych środowisk II wojna światowa przyjęła charakter sprawiedliwej i wyzwolenczej konfrontacji. Początkowo imperialiści zakładali, że konflikt ten przyczyni się do unieszczenia lub znacznego osłabienia systemu socjalistycznego, lecz w rzeczywistości to właśnie struktury kapitalistyczne doświadczyły znacznego uszczerbku, pozostawiając po sobie ogromne straty oraz zniszczenia. Przez udział w wyzwolaniu narodów Europy spod faszyzmu oraz narodów Azji spod japońskiego ucisku Związek Radziecki tworzył wizję swojego „proletariackiego internacjonalizmu” oraz międzynarodowej solidarności z pracującymi ludźmi z różnych krajów. To działanie stanowiło wyraźną manifestację wizji Związku

Radzieckiego, kreującego się jako obrońca swobodnego narodowego rozwoju ludów oraz niezłomny bastion walki o demokrację, pokój i wolność, czego świadectwem był udział w globalnym konflikcie. Był to oficjalny i powszechny przekaz w polityce i propagandzie ZSRR, jak i krajów zależnych.

Przezwyciężenie wyzwań i odniesienie zwycięstwa w czasie konfliktu zbrojnego często determinowane jest przez wyrafinowane aspekty wojskowej strategii. Związek Radziecki podczas II wojny światowej ujawnił znaczące umiejętności i wybitne przywództwo militarne w różnorodnych obszarach operacyjnych. Jego dominacja objawiła się w starciach, gdzie doskonalono taktykę, w sztuce operacyjnej, którą wykazano w prowadzeniu działań operacyjnych, a także w globalnym kierowaniu kampaniami. Wypracowano nową, wysoce efektywną formę działań strategicznych – operacje grupy frontów, skoordynowane pod kontrolą Wojskowego Komitetu Operacyjnego. To podejście okazało się kluczowe w ostatecznym przełomie w wojnie, przyczyniając się do skuteczności działań i zapewnienia zwycięstwa.

Rola Rosji jako wiodącej republiki Związku Radzieckiego w kontekście historycznym II wojny światowej była kluczowa z punktu widzenia dominującego wpływu na przebieg konfliktu, wyniki decydujących bitew i ostateczne pokonanie Niemiec faszystowskich. ZSRR, będąc główną siłą militarną koalicji antyhitlerowskiej, zapoczątkował oraz przyczynił się do zwycięskiego obrotu wojny, co miało niebagatelne znaczenie dla utrzymania wolności narodów świata przed podporządkowaniem się reżimowi faszyzmu. Przedstawienie roli Związku Radzieckiego w kontekście II wojny światowej wymaga analizy strategicznych wydarzeń i wpływu radzieckich działań na bieg konfliktu. W 1941 roku ZSRR zdołał zatrzymać ofensywę militarnej maszyny hitlerowskiej, której apogeum nastąpiło w momencie, gdy Wielka Brytania była osłabiona, a zasoby militarne Stanów Zjednoczonych jeszcze się kształtowały. Kluczowe zwycięstwo pod Moskwą zburzyło mit niezwyciężonej niemieckiej armii, co z kolei doprowadziło do wzrostu ruchu oporu i umocnienia antyfaszystowskiej koalicji. To działanie ZSRR stanowiło punkt zwrotny w historii II wojny światowej, zmieniając strategiczny bieg konfliktu.

W wyniku zaciętych starć z przeważającą siłą głównego bloku faszystowskiego, reprezentowanego przez nazistowskie Niemcy, Związek Radziecki osiągnął decydujący przełom w toku II wojny

światowej, który przyniósł zdecydowane korzyści antyfaszystowskiej koalicji w 1943 roku. Po klęsce pod Stalingradem, Niemcy i następnie Japonia zmieniły swoją strategię wojenną z ofensywnej na defensywną. Bitwa pod Kurskiem ostatecznie złamała zdolność niemieckiej armii do przejścia strategicznej inicjatywy oraz zatrzymania postępów Armii Czerwonej. Zniszczenie wschodniego frontu otworzyło drogę dla sił radzieckich ku wyzwoleniu Europy. W latach 1944-1945 Związek Radziecki odegrał kluczową rolę w procesie wyzwolenia Europy spod jarzma nazistowskiego. Likwidując faszystowską dominację nad znaczną częścią pokonanych narodów, umożliwił zachowanie ich bytu. To działanie stanowiło istotny etap w kontekście zakończenia II wojny światowej i kształtowania się nowej geopolitycznej rzeczywistości w Europie.

W czasie II wojny światowej Związek Radziecki odegrał istotną rolę w strategicznych działaniach wojennych, przyczyniając się do ostatecznego zwycięstwa nad siłami faszystowskiego bloku. Jego zaangażowanie w kampanię militarną miało decydujący wpływ na rozbięcie głównych sił zbrojnych Niemiec i Japonii, co bezpośrednio zaowocowało całkowitą i bezwarunkową kapitulacją tych państw. Wnioskowanie na temat roli Związku Radzieckiego w II wojnie światowej opiera się na danych militarnych oraz porównaniu działań Armii Czerwonej z wojskami sojuszniczymi państw angloamerykańskich. Armia Czerwona prowadziła aktywną kampanię militarną przeciwko głównym siłom niemieckim. W latach 1941-1942 większość armii III Rzeszy została skoncentrowana na froncie wschodnim, a w kolejnych latach na tym odcinku operacyjnym działało dwie trzecie oddziałów Wehrmachtu. Nawet po otwarciu drugiego frontu, wschodni pozostał kluczowy dla Niemiec. Ciągła strategiczna ofensywa Armii Czerwonej w latach 1943-1945, prowadzona z intensywnym wysiłkiem i szybkim tempem, przyczyniła się do skrócenia trwania konfliktu, co stworzyło dogodne warunki dla działań sojuszniczych i zmotywowało je do intensyfikacji wysiłków wojennych w obawie przed opóźnieniem w procesie wyzwolenia Europy.

Związek Radziecki doznał ogromnych strat, odgrywając kluczową rolę w zwycięstwie nad faszyzmem. Społeczeństwo ZSRR poniosło największe ofiary w walce o triumf nad tym reżimem. Niemniej jednak, analizując te straty, istotne jest skoncentrowanie się na głównym rezultacie wojny. Faszystowskie Niemcy zostały pokonane, hitleryzm został wykorzeniony, a przez blisko pół wieku Europa uniknęła kolejnych konfliktów zbrojnych. Jednocześnie ZSRR

osiągnął zapewnienie sobie gwarancji bezpieczeństwa na swoich nowych, poszerzonych granicach. Wielką Wojnę Ojczyźnianą wygrał radziecki naród, który ponosił niezliczone ofiary w imię zwycięstwa. Jednakże z owoców tej wygranej korzystał przede wszystkim Stalin i jego reżim. „Mądrość kierownictwa stalinowskiego” została okrzyknięta główną przyczyną sukcesu ZSRR. Stalin został przekształcony w wielkiego stratega, autora i motywatora wszystkich sukcesów Armii Czerwonej. Osiągnięte zwycięstwo stało się najważniejszym i najbardziej stabilnym fundamentem kultu jednostki przywódcy. Minęło wiele czasu, zanim możliwe było wydanie zdecydowanej oceny: sukces w wojnie był efektem osiągniętym nie dzięki, lecz pomimo Stalina i stalinizmu.

Wnioski i podsumowanie

Przeprowadzona analiza sposobu prezentacji roli Rosji jako wiodącej republiki ZSRR podczas II wojny światowej i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w radzieckich podręcznikach do historii ukazuje, że od powojennych lat aż do czasów rządów Gorbaczowa opinie na temat kluczowych wydarzeń wojennych są bardzo jednolite. Zauważalne jest dążenie większości autorów do stworzenia klasycznych tekstów, zbliżonych stylem, konsekwencją i klarownością, zwłaszcza w podkreślaniu bohaterstwa radzieckiego narodu, pracy zaplecza w czasie wojny, ruchu partyzanckiego, a także opisach wydarzeń wojennych, przebiegu bitew i potyczek. Jednak równie wyraźnie zauważalna jest tendencja do ideologicznego skostnienia, zaniechania niepokojących tematów i stronniczości. Analizując podręczniki, można wyraźnie dostrzec ewolucję mitologii dotyczącej Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Spośród licznych wątków i sprzeczności związanych z tym konfliktem na każdym etapie przemian społecznych w Rosji wyróżniane są i podkreślane te aspekty, które nie odzwierciedlają charakteru samej Wojny Ojczyźnianej, lecz raczej kreują obraz wojny, jaki chcą przedstawić autorzy podręczników zgodnie z dynamicznym kontekstem politycznym. Zmiany w treściach podręczników stanowiły część szeroko zakrojonego procesu politycznego, mającego na celu dostosowanie oficjalnej narracji do nowych kierunków politycznych. Analiza treści podręczników historycznych pozwala na stwierdzenie niejednokrotnie rażącej nieprawdziwości przedstawionych informacji. Znany radziecki historyk, Jurij Afanasjew, zauważył: „Niewątpliwie

nie ma kraju na świecie, który posiadałby historię tak sfalszowaną jak nasza, zwłaszcza w odniesieniu do historii ZSRR²³.

Bibliografia / References

- Afanas'ev Ū.N., *Perestrojka i istoričeskoe znanie*, „Literaturnaâ Rossiâ”, 17 iünâ 1988. [Афанасьев Ю.Н., *Перестройка и историческое знание*, „Литературная Россия”, 17 июня 1988].
- Balev V.M., Berhin I.B., Kim M.P., Potemkin P.I., *Istoriâ SSSR (1938-1976 gg.). Učebnik dlâ 10 klassa*, 6-eizd., Moskva 1977. [Балев В.М., Берхин И.Б., Ким М.П., Потемкин П.И., *История СССР (1938-1976 гг.). Учебник для 10 класса*, 6-е изд., Москва 1977].
- Bazilevič K.V., Bahrušin S.V., Pankratova A.M., Foht A.V., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, 22-e izd, Moskva 1963. [Базилевич К.В., Бахрушин С.В., Панкратова А.М., Фохт А.В., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 22-е изд, Москва 1963].
- Bazilevič K.V., Bahrušins.V., Pankratova A.M., Foht A.V., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, 11-e izd., Moskva 1952. [Базилевич К.В., Бахрушин С.В., Панкратова А.М., Фохт А.В., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, 11-е изд., Москва 1952].
- Berhin I.B., Kim M.P., Potëmkin P.I., *Istoriâ SSSR(1938-1978). Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, Moskva 1980. [Берхин И.Б., Ким М.П., Потёмкин П.И., *История СССР (1938-1978). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1980].
- Borisov A.Ū., *SSSR i SŠA. Soŭzniki v gody vojny1941-1945*, Moskva 1983. [Борисов А.Ю., *СССР и США. Союзники в годы войны 1941-1945*, Москва 1983].
- Esakov V.D., Kukuškin Ū.S., Nenarokova.P., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, red. Ū.S. Kukuškina, 3-e izdanie, Moskva 1986. [Есаков В.Д., Кукушкин Ю.С., Ненароков А.П., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, red. Ю.С. Кукушкина, 3-е издание, Москва 1986].
- Ferro M., *Kak rasskazyvaût istoriŭ detâm v raznyh stranah mira*, Moskva 1992. [Ферро М., *Как рассказывают историю детям в разных странах мира*, Москва 1992].
- Golubeva T.S., Gellerštejn L.S., *Rasskazy po Istorii SSSR. Učebnaâ kniga dlâ 4 klassa*, red. N.P. Kuzina, 11-eizdanie, Moskva 1981. [Голубева Т.С., Геллерштейн Л.С., *Рассказы по истории СССР. Учебная книга для 4 класса*, red. Н.П. Кузина, 11-е издание, Москва 1981].
- Gordina E. D., *Istoriâ kak instrument patriotičeskogo vospitaniâ v SSSR nakanune i v načale Velikoj Otečestvennoj vojny*, „Prepodavanie istorii v škole” 2010, nr 3. [Гордина Е. Д., *История как инструмент патриотического воспитания в СССР накануне и в начале Великой Отечественной войны*, „Преподавание истории в школе” 2010, nr 3].

²³ Ю.Н. Афанасьев, *Перестройка и историческое знание*, „Литературная Россия”, 17 июня 1988.

- Istoriâ Velikoj Otečestvennoj vojny Sovetskogo Soûza 1941-1945: v šestitomah*, red. P.N. Pospelov, V.A. Andreev, A.I. Antonov et al., Moskva 1961-1965. [*История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945: в шести томах*, red. П.Н. Поспелов, В.А. Андреев, А.И. Антонов et al., Москва 1961-1965].
- Kuznec Ū. L., *Vstuplenie SŠA vo Vtoruju mirovuiu vojnu*, Moskva 1962. [Кузнец Ю. Л., *Вступление США во Вторую мировую войну*, Москва 1962].
- Novějšaâ istoriâ (1939-1981). Učebnik dlâ 10 klassa školy*, red. V. K. Furaeva, Moskva 1982. [*Новейшая история (1939-1981). Учебник для 10 класса школы*, red. В.К. Фураева, Москва 1982].
- Ostrovskij V.P., Starcev V.I., Starkov B.A., Smirnov G.M., *Istoriâ Otečestva. Učebnik dlâ 11 klassa srednej školy*, Moskva 1992. [Островский В.П., Старцев В.И., Старков Б.А., Смирнов Г.М., *История Отечества. Учебник для 11 класса средней школы*, Москва 1992].
- Penkratova A.M., *Istoriâ SSSR (1894-1951). Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, Moskva 1952. [Пенкратова А.М., *История СССР (1894-1951). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1952].
- Pozdeeva L.V., *Anglo-amerikanskije otnošenîa v gody vtoroj mirovoj vojny 1941-1945*, Moskva 1969. [Поздеева Л.В., *Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1941-1945*, Москва 1969].
- Prkaz narkoma oborony SSSR № 269 o prisvoenii 254 gvardejskomu strelkovomu polku imeni Aleksandra Matrosova i začislenii ego navečno v spiski 254 gvardejskogo strelkovogo polka. 8 sentâbrâ 1943 g.* [Приказ наркома обороны СССР № 269 о присвоении 254 гвардейскому стрелковому полку имени Александра Матросова и зачислении его навечно в списки 254 гвардейского стрелкового полка. 8 сентября 1943 г., <https://docs.historyrussia.org/nodes/300699> (data dostępu: 1.03.2024)].
- Sekistov V.A., Korotкое G.I., *Ustami amerikancev*, Moskva 1978. [Секистов В.А., Короткое Г.И., *Устами американцев*, Москва 1978].
- Undasynov I.N., *Iz istorii vtorogo fronta (dekabr' 1941 g.-iûl' 1942 g.)*, Moskva 1964. [Ундасынов И.Н., *Из истории второго фронта (декабрь 1941 г.-июль 1942 г.)*, Москва 1964].
- Zemskov I.N., *Diplomatičeskaâ istoriâ vtorogo fronta v Evrope*, Moskva 1982. [Земсков И.Н., *Дипломатическая история второго фронта в Европе*, Москва 1982].
- Žukov G.K., *Vospominaniâ i razmyšleniâ*, Moskva 1969. [Жуков Г.К., *Воспоминания и размышления*, Москва 1969].